

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. На сучасному етапі розвитку вітчизняної мовної освіти визначено нові орієнтири: суспільство потребує національно свідомих громадян з активною позицією, які прагнуть до інноваційної діяльності й освіти впродовж життя, здатні критично мислити й ефективно спілкуватися в багатокультурному середовищі, виявляючи належний рівень комунікативної компетентності. Це відбито в Законі України “Про освіту”, Концепції розвитку освіти України на період 2015–2025 років, Концепції нової української школи, Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти, програмах з української мови. Основну увагу приділено формуванню ключових компетентностей. Одну з них – спілкування державною мовою – зорієнтовано на формуванні мовної особистості, виробленні вмінь сприймати, висловлювати й тлумачити думки, почуття, факти в усіх видах мовленнєвої діяльності.

Компетентний мовець має вправно володіти арсеналом синтаксичних конструкцій (також складної предикативної будови), що роблять мовлення правильним, точним, граматично різноманітним і допомагають у виразити його. Тому навчання синтаксису складного речення в основній школі слід спрямувати на те, щоб учні набували досвіду доцільно використовувати виучувані мовні одиниці у висловлюваннях різних форм, стилів, типів і жанрів, варіювати складні речення залежно від завдань спілкування. Уміння уважно сприймати, адекватно розуміти й інтерпретувати, відтворювати й створювати змістовно насичені, структурно й граматично досконалі тексти становлять основу комунікативної компетентності школярів, є визначним чинником розвитку їхньої мисленнєвої, мовленнєвої культури й соціальної адаптованості. Отже, проблема формування текстотвірних умінь учнів 5–9-х класів у процесі вивчення синтаксису складного речення набуває особливого значення.

Різноаспектний аналіз наукових робіт сприяв обґрунтуванню теоретичних засад формування текстотвірних умінь школярів у процесі навчання синтаксису складного речення.

Для визначення *лінгвістичних* основ дослідження першорядне значення мали розвідки, пов’язані з проблемами: 1) *тексту й текстотворення* (Д. Баранник, Ф. Бацевич, Н. Валгіна, М. Вінтонів, І. Гальперін, Н. Гуйванюк, Т. Єщенко, А. Коваль, І. Кочан, Л. Мацько, Т. Радзієвська, Л. Руденко, О. Селіванова й ін.); 2) *синтаксису складного речення* (С. Бевзенко, І. Вихованець, П. Дудик, І. Завальнюк, А. Загнітко, А. Мойсієнко, В. Олексенко, Р. Христіанінова, Л. Шитик, К. Шульжук та ін.); 3) *текстотвірних потенцій складного речення* (М. Вінтонів, О. Волобуєва, С. Ільєнко, А. Мамалига, В. Мельничайко, О. Пономарів, В. Різун, С. Шабат, Л. Шевченко).

З метою з’ясування особливостей *психологічного* й мовленнєвого розвитку підлітків 11–15-ти років студійовано роботи вчених М. Варія, Л. Виготського, П. Гальперіна, О. Грибової, Г. Костюка, С. Максименка, П. М’ясоїда, О. Сергєєнкової. У процесі дослідження *психолінгвістичних* чинників формування текстотвірних умінь учнів ураховано основні положення *теорії*

мовленнєвої діяльності (Б. Беляєв, С. Васильєв, Л. Виготський, П. Гальперін, В. Глухов, М. Жинкін, Л. Засєкіна, І. Зимня, Л. Калмикова, Г. Костюк, О. О. Леонтєв, О. Лурія, І. Синиця й ін.) і *текстотвірної діяльності* (В. Андрієвська, Н. Болотнова, В. Глухов, В. Дем'янков, М. Димарський, Т. Дрідзе, Т. Жеребило, Л. Мурзін, Т. Радзієвська, Н. Чепелева).

Виокремленню особистісно орієнтованого, компетентнісного, комунікативно-діяльнісного, когнітивного, функційно-стилістичного й текстоцентричного *підходів* як основних в експериментальному навчанні сприяли праці *лінгводидактів* З. Бакум, Є. Голобородько, О. Горошкіної, І. Гудзик, Т. Донченко, І. Дроздової, О. Заболотської, О. Кулик, О. Кучерук, Л. Мамчур, В. Мельничайка, Г. Михайловської, А. Нікітіної, С. Омельчука, М. Пентилюк, Т. Симоненко й ін. Узято до уваги роботи О. Глазової, Н. Голуб, Н. Іпполітової, Л. Кратасюк, Т. Ладиженської, Г. Лещенко, Н. Сайфутдінової, В. Статівки, у яких науково обґрунтовано особливості формування *текстотвірних умінь*. В основу шкільної методики роботи над текстом у зв'язку з *навчанням синтаксису складного речення* покладено лінгводидактичні ідеї О. Біляєва, Н. Бондаренко, Т. Гнаткович, Н. Дикої, О. Кулик, В. Новосьолової, С. Омельчука, М. Пентилюк, К. Плиско, В. Сидоренко, Г. Шелехової, А. Ярмолук, Т. Ясак.

Аналіз науково-методичної літератури засвідчив, що в теорії й практиці навчання української мови накопичено значний досвід, який становить надійне підґрунтя для роботи з розвитку мовної особистості підлітка. Однак проблема формування текстотвірних умінь школярів у зв'язку з вивченням синтаксису складного речення ще не була предметом спеціального комплексного дослідження, що зумовило вибір теми дисертації **“Формування текстотвірних умінь учнів основної школи в процесі вивчення синтаксису складного речення”**. Актуальність роботи визначають такі чинники: а) необхідність готувати соціально активного, конкурентоздатного випускника школи – цілісну національномовну особистість, компетентного мовця й інноватора; б) потреба увідповіднити зміст, форми й методи навчання синтаксису складного речення із сучасними державними вимогами компетентнісної освіти; в) недостатнє розроблення зазначеної вище проблеми у вітчизняній лінгводидактиці.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертація є складником теми кафедри мовознавства Херсонського державного університету “Теорія і практика навчання української мови в середній та вищій школі в умовах стандартизації сучасної освіти”, що входить до загальноуніверситетської теми “Провідні тенденції підготовки фахівців у галузі освіти в контексті Болонського процесу” (реєстраційний номер 0109U002277). Тему дисертації затверджено вченою радою Херсонського державного університету (протокол № 7 від 30.01.2012) й узгоджено Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень із педагогічних і психологічних наук в Україні НАПН України (протокол № 5 від 29.05.2012).

Об'єктом дослідження є процес навчання української мови учнів 5–9-х класів, а **предметом** – методика формування текстотвірних умінь учнів основної школи під час вивчення синтаксису складного речення.

Мета дослідження – розробити, теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити методику формування текстотвірних умінь учнів основної школи в процесі навчання синтаксису складного речення.

Відповідно до мети окреслено такі **завдання**:

- обґрунтувати теоретичні засади дослідження на основі критичного аналізу лінгвістичної, психологічної, психолінгвістичної й лінгводидактичної літератури;

- виділити спеціальні текстотвірні вміння учнів, ураховуючи етапи вторинної й первинної текстотвірної діяльності;

- визначити критерії, показники й схарактеризувати рівні сформованості текстотвірних умінь учнів, необхідних для ефективної текстотвірної діяльності;

- розробити лінгводидактичну модель формування текстотвірних умінь учнів 5–9-х класів у процесі навчання синтаксису складного речення й методику роботи над текстом учнів основної школи під час навчання синтаксису складного речення;

- створити й упровадити систему вправ на текстовій основі, спрямовану на подолання в учнів труднощів вторинної й первинної текстотвірної діяльності;

- експериментально перевірити ефективність розробленої методики за допомогою методів математичної статистики.

Гіпотеза дослідження. Рівень текстотвірних умінь учнів підвищиться, якщо: 1) формувати й зміцнювати внутрішню мотивацію учнів до навчальної й текстотвірної діяльності; 2) ураховувати психологічні й психолінгвістичні засади формування текстотвірних умінь учнів; 3) реалізовувати особистісно орієнтований, компетентнісний, комунікативно-діяльнісний, когнітивний, функційно-стилістичний і текстоцентричний підходи до навчання синтаксису складного речення; 4) оптимально поєднувати традиційні й сучасні методи, прийоми, засоби навчання, що інтенсифікують текстотвірну діяльність школярів; 5) розширювати й систематизувати знання учнів про мовлення (види мовленнєвої діяльності), текст (ознаки, форми, стильова, типологічна й жанрова природа) і складне речення (види й текстотвірна роль); 6) застосовувати спеціальну систему вправ на текстовій основі, спрямовану на формування вмінь вторинної й первинної текстотвірної діяльності, для навчання синтаксису складного речення.

У дослідженні використано такі **методи**: *теоретичні* (аналіз нормативних документів галузі освіти, аналіз і систематизування лінгвістичної, психологічної, психолінгвістичної й лінгводидактичної літератури з теми дисертації – для уточнення понять “текст”, “текстотворення”, “складне речення”, “текстотвірна функція складного речення”, “текстотвірні норми”, “текстотвірна діяльність”, “текстотвірні вміння”, “текстотвірна компетентність”, а також для розроблення експериментальної методики формування текстотвірних умінь учнів основної школи в процесі навчання синтаксису складного речення; моделювання – для розроблення лінгводидактичної моделі формування текстотвірних умінь учнів 5–9-х класів у процесі навчання синтаксису складного речення; аналіз науково-методичного, програмового забезпечення розвитку

мовлення учнів і навчання синтаксису складного речення – з метою з'ясування вихідних даних дослідження; узагальнення педагогічного досвіду вчителів української мови – для визначення стану роботи з формування текстотвірних умінь учнів); **емпіричні** (анкетування вчителів, учнів і бесіди з ними; спостереження за навчальним процесом на уроках української мови; консультування педагогів-експериментаторів – з метою виявлення в суб'єктів дослідження проблем, пов'язаних із формуванням текстотвірної компетентності; педагогічний експеримент: констатувальний етап – з метою з'ясування готовності вчителів і школярів до формування текстотвірних умінь у процесі навчання синтаксису складного речення, визначення рівнів сформованості текстотвірних умінь учнів 5 і 9-х класів; формувальний етап – для апробації експериментальної методики; контрольний етап – з метою перевірки дієвості розробленої методики); **статистичний** (якісний і кількісний аналіз результатів експериментального навчання – для перевірки сформульованих припущень і підтвердження ефективності впровадженої методики).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що *вперше в Україні розроблено й експериментально перевірено* методику формування текстотвірних умінь учнів 5–9-х класів у процесі навчання синтаксису складного речення, побудовану на основі поєднання особистісно орієнтованого, компетентнісного, комунікативно-діяльнісного, когнітивного, функційно-стилістичного й текстоцентричного підходів; *науково обґрунтовано* лінгвістичні, психологічні, психолінгвістичні й лінгводидактичні засади формування текстотвірних умінь учнів у зв'язку з навчанням синтаксису складного речення; *виділено* комплекс текстотвірних умінь учнів на всіх етапах перебігу вторинної й первинної текстотвірної діяльності; *окреслено* структуру текстотвірної компетентності й *визначено* місце текстотвірних умінь у ній; *проаналізовано* стан роботи з формування текстотвірних умінь учнів під час навчання синтаксису складного речення на засадах сучасних підходів; *визначено* критерії й показники сформованості текстотвірних умінь учнів основної школи в процесі навчання синтаксису складного речення; *схарактеризовано* рівні сформованості текстотвірних умінь учнів, що забезпечують ефективність вторинної й первинної текстотвірної діяльності; *розроблено* лінгводидактичну модель формування текстотвірних умінь учнів 5–9-х класів у процесі навчання синтаксису складного речення, що містить підходи, принципи, методи й засоби навчання; *розроблено й використано* методику діагностування рівнів сформованості текстотвірних умінь учнів 5–9-х класів у зв'язку з навчанням складного речення; *створено й впроваджено* систему вправ на текстовій основі, спрямовану на формування вмінь вторинної й первинної текстотвірної діяльності, і *доведено* ефективність її; *уточнено* поняття “текст”, “текстотворення”, “текстотвірна функція”, “текстотвірна функція складного речення”, “текстотвірні норми”, “текстотвірна діяльність”, “текстотвірні вміння”, “текстотвірна компетентність”; *подальшого розвитку* набула методика роботи над текстом на уроках української мови в основній школі.

Практичне значення отриманих результатів визначають такі чинники:

а) інтегрування особистісно орієнтованого, компетентнісного, комунікативно-

діяльнісного, когнітивного, функційно-стилістичного й текстоцентричного підходів, що забезпечують підвищення рівня текстотвірної компетентності школярів; б) методика діагностування рівнів сформованості текстотвірних умінь учнів основної школи; в) створення й упровадження системи вправ для формування в учнів 5–9-х класів умінь опрацьовувати тексти різних стилів, типів і жанрів під час навчання синтаксису складного речення. Основні положення й висновки дисертації можуть використати вчителі-словесники в практичній діяльності; викладачі вишів на заняттях із методики навчання української мови; науково-педагогічні, педагогічні працівники для створення підручників і навчально-методичних посібників; методисти й викладачі закладів післядипломної педагогічної освіти на заняттях зі слухачами курсів.

Достовірність результатів дослідження забезпечують: 1) лінгвістичне, психологічне, психолінгвістичне й лінгводидактичне обґрунтування вихідних положень; 2) різноаспектний аналіз теоретичного й емпіричного матеріалу; 3) раціональне використання методів, що відповідають визначеним об'єктові й предметові дослідження, узгоджуються з метою та завданнями; 4) експериментальна перевірка висунутої гіпотези; 5) кількісно-якісний аналіз результатів експериментального навчання з використанням методу статистичного оброблення даних (математичний критерій Пірсона χ^2).

Експериментальна база дослідження. На різних етапах педагогічного експерименту взяло участь 212 учителів української мови й літератури, 1507 учнів 5–9-х класів ЗНЗ із навчанням українською мовою міст Миколаєва й Херсона, а також Закарпатської, Кіровоградської, Миколаївської, Херсонської та Черкаської областей.

Основні етапи дослідження. Дослідження відбувалося в три етапи.

На *першому етапі* (2012–2013 рр.) обґрунтовано вибір теми дисертації, визначено об'єкт, предмет, мету й завдання, сформульовано робочу гіпотезу; обґрунтовано теоретичні засади дослідження; вивчено науково-методичну літературу, з'ясовано ступінь наукового розроблення досліджуваної проблеми й відповідність шкільних програм, підручників і посібників сучасним вимогам щодо формування текстотвірних умінь.

Протягом *другого етапу* (2013–2014 рр.) визначено критерії, показники та схарактеризовано рівні сформованості текстотвірних умінь учнів; проведено констатувальний етап експерименту й проаналізовано його результати; розроблено лінгводидактичну модель, програму експериментального навчання й методику формування текстотвірних умінь учнів у процесі навчання синтаксису складного речення.

На *третьому етапі* (2014–2017 рр.) з метою впровадження розробленої методики проведено формувальний етап педагогічного експерименту, для перевірки її ефективності – контрольний етап; отримано й узагальнено статистичні дані про результати експериментального навчання; сформульовано висновки дослідження; роботу завершено й оформлено як дисертацію.

Результати дослідження впроваджено в навчальний процес Першої української гімназії імені Миколи Аркаса Миколаївської міської ради Миколаївської області (акт від 22.05.2017 № 73), Первомайської ЗОШ № 4

Первомайської міської ради Миколаївської області (акт від 09.12.2016 № 434), Тарасівської ЗОШ I–III ст. Олешківської районної ради Херсонської області (акт від 31.01.2017 № 40), Середнянської ЗОШ I–III ст. Ужгородської районної ради Закарпатської області (акт від 15.12.2016 № 1057), Паланської ЗОШ I–III ст. Уманської районної ради Черкаської області (акт від 23.12.2016 № 213).

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення дисертації обговорено на засіданні кафедри мовознавства Херсонського державного університету (протокол № 11 від 29.05.2017), кафедри мовно-літературної та художньо-естетичної освіти Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти; педагогічний досвід представлено на *Всеукраїнському конкурсі на кращу науково-методичну розробку* в системі післядипломної педагогічної освіти (м. Київ, 2012). Різні аспекти дослідження висвітлено в доповідях і повідомленнях на *міжнародних* наукових заходах: *форумах* “Особистість в єдиному освітньому просторі” (м. Запоріжжя, 2013, 2014), *конференціях* “Сучасні проблеми гуманітарної освіти” (м. Вінниця, 2012), “Мова – література – культура в контексті національних взаємозв’язків” (м. Бердянськ, 2013), “Формування мовної особистості в багатоступеневій системі освіти: досвід, реалії, перспективи” (м. Івано-Франківськ, 2013), “Неперервна освіта нового сторіччя: досягнення та перспективи” (м. Запоріжжя, 2015), “Реалії та перспективи євроінтеграційного розвитку післядипломної педагогічної освіти України” (м. Ужгород, 2015); *усеукраїнських конференціях* “Актуальні проблеми культури української мови та мовлення” (м. Острог, 2012), “Формування професійно успішної особистості як ключова домінанта розвитку сучасної університетської освіти” (м. Миколаїв, 2012), “Слово, речення, текст: когнітивний, прагматичний та лінгводидактичний аспекти” (м. Херсон, 2012, 2013), “Бугайківські читання” (м. Ніжин, 2012, 2014, 2016), “Проблеми освітнього і наукового контентів професійної підготовки вчителів-філологів” (м. Глухів, 2013), “Проблеми післядипломної освіти педагогів: реалізація компетентнісної парадигми в освіті як основа суспільного розвитку” (м. Ужгород, 2014), “Розвиток національно-мовної особистості в умовах неперервної освіти: надбання, реалії, перспективи” (м. Умань, 2014, 2015), “Антропоцентрична скерованість сучасної наукової лінгвістичної парадигми” (м. Миколаїв, 2016), “Актуальні проблеми лінгводидактики: реалії та перспективи” (м. Херсон, 2016), “Реалії та перспективи євроінтеграційного розвитку післядипломної педагогічної освіти України” (м. Ужгород, 2016); *семінарах* “Слово, речення, текст: когнітивний, прагматичний та лінгводидактичний аспекти” (м. Херсон, 2012), “Формування мовної особистості в контексті багатоступеневої національної освіти” (м. Умань, 2015), “Культуромовна особистість фахівця у XXI столітті” (м. Суми, 2016), “Формування національно-мовної особистості в контексті багатоступеневої національної освіти” (м. Умань, 2017); щорічних *регіональних* методологічних заходах Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (м. Миколаїв, 2012–2016).

Публікації. Результати дослідження представлено у 22 одноосібних наукових працях: у 14 опубліковано *основні* наукові результати дисертації;

6 засвідчують *апробацію* дисертаційних матеріалів, 2 *додатково* відбивають наукові результати дисертації.

Структура й обсяг дисертації. Робота містить анотацію, зміст, перелік умовних скорочень, основну частину (вступ, три розділи й висновки), 11 додатків. Після кожного розділу – список використаних джерел (293 найменування). Загальний обсяг дисертації – сторінок, із яких – 207 сторінок основного тексту. Робота має 25 таблиць і 14 рисунків (6 таблиць і 3 рисунки повністю заповнюють площу 11 сторінок), 2 формули.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження, указано зв'язок роботи з науковими темами; визначено об'єкт, предмет, мету й завдання дослідження; сформульовано гіпотезу; з'ясовано методи, наукову новизну, практичне значення й достовірність результатів; подано відомості про експериментальну базу й етапи дослідження, упровадження й апробацію дисертаційних матеріалів, структуру й обсяг дисертації.

У першому розділі – **“Теоретичні засади формування текстотвірних умінь випускників основної школи в процесі навчання синтаксису складного речення”** – на основі критичного аналізу наукової літератури обґрунтовано лінгвістичні, психологічні, психолінгвістичні й лінгводидактичні засади формування текстотвірних умінь учнів; уточнено поняттєвий апарат дослідження (*текст, текстотворення, текстотвірна функція складного речення, текстотвірні норми, текстотвірна діяльність, текстотвірні вміння, текстотвірна компетентність*).

Лінгвістичну основу формування текстотвірних умінь учнів становить низка понять, із яких “текст” і “текстотворення” є ключовими.

Науковці (А. Нікітіна, О. Селіванова, В. Статівка) схиляються до думки про неможливість вивести універсальну дефініцію, яка б характеризувала *текст* усебічно, що свідчить про складність досліджуваного феномену й про різні підходи до вивчення його. Останнім часом набула поширення ідея одночасного існування тексту на різних рівнях: мовному, мовленнєвому, когнітивному й комунікативному (І. Дроздова, А. Загнітко, А. Коваль, Н. Кондратенко, І. Кочан та ін.). У контексті дослідження *текст* визначаємо мовно-мовленнєвим явищем: 1) складним мовним утворенням будь-якого обсягу, що містить двоє й більше речень, упорядкованих за граматичними, композиційними, смисловими нормами й правилами; 2) результатом усного чи писемного мовлення, що характеризується цілеспрямованістю, структурно-змістовою організацією й інформативністю.

Аналіз наукових розвідок дав змогу з'ясувати сутність поняття “дискурс”, типології тексту й текстові одиниці на структурно-семантичному (речення (висловлення), складне синтаксичне ціле) і структурно-композиційному рівнях (абзаци й відносно самостійні елементи).

З метою визначення дидактичної значущості текстової основи різних форм студійовано питання ступеня активності функціонування складних речень в усних і писемних висловлюваннях, монологіях, діалогах і полілогах (Д. Баранник,

Ф. Бацевич, Н. Гуйванюк, Т. Єщенко, А. Загнітко, А. Коваль, М. Пентилюк). Зроблено висновок про доцільність залучати учнів до опрацювання передусім більш регламентованих писемних монологічних текстів, у яких складні речення розкривають текстотвірний потенціал якнайкраще.

Особливості типів і стилів мовлення розглянуто у зв'язку з уживанням у них складних речень. Опрацювання наукових робіт (Д. Ганич, Т. Донченко, П. Дудик, А. Капелюшний, А. Коваль, О. Кулик, Т. Ладиженська, Т. Матвєєва, Л. Мацько, С. Омельчук, О. Пономарів, Л. Руденко) дало змогу стверджувати, що, по-перше, складні речення є граматичними засобами оформлення певного типу мовлення; по-друге, для формування текстотвірних умінь учнів варто звертатися до книжних стилів, оскільки вони характеризуються високим ступенем уживання складних речень. Для нашого дослідження було важливо виокремити поняття “жанр”, якому властиві своєрідність композиції, змісту, мови та стилю, максимальна конкретність і відтворюваність. Такі ознаки, на думку лінгводидактів Н. Голуб, О. Горошкіної, М. Пентилюк, сприяють наближенню навчання до потреб комунікативної практики.

У цьому розділі також обґрунтовано наукові засади *текстотворення* й ролі складного речення в ньому. Теорія текстотворення – галузь мовознавства, що розвивається, тому спостерігаємо неусталеність терміносистеми. Критично осмисливши дослідження вчених (К. Белоусов, М. Димарський, С. Ільєнко, Г. Золотова, Н. Конопленко, І. Мойсєєва, Н. Онипенко, О. Пономарів, Т. Радзієвська, В. Різун), *текстотворення* тлумачимо як процес, сукупність послідовних переходів від однієї текстової одиниці до іншої за допомогою засобів міжфразного зв'язку, що забезпечують тематичну єдність, структурну, змістову й комунікативну цілісність висловлювання. Аналіз розвідок І. Вихованця, М. Вінтоніва, Н. Гуйванюк, П. Дудика, А. Загнітка, А. Мойсієнка, В. Олексєнка, М. Пешак, Л. Руденко, Р. Христіанінової, К. Шульжука сприяв визначенню основних законів текстотворення; сутності й ознак складного речення, лінгвістичних підходів до вивчення складного речення, видів синтаксичного зв'язку в ньому.

Провідною синтаксичною функцією речення вчені вважають текстотвірну й активно досліджують різні її аспекти на рівні синтаксису складних речень (І. Вихованець, М. Вінтонів, О. Волобуєва, І. Завальнюк, А. Загнітко, І. Ігнатченко, С. Ільєнко, В. Мельничайко, О. Пономарів, О. Селіванова, С. Шабат). *Текстотвірною функцією складного речення* називаємо його головну синтаксичну функцію: роль у реалізуванні основних текстових ознак, створенні цілісного висловлювання за допомогою такої структурної, змістової й комунікативної організації, що забезпечує органічне поєднання текстових складників семантико-структурного й структурно-композиційного рівнів відповідно до комунікативного наміру. Текстотвірну роль складних речень детально розглянуто у зв'язку з категоріями членованості, цілісності, зв'язності й інформативності. Констатуємо, що складні речення забезпечують формальне зчеплення текстових одиниць, смислової, комунікативної динаміки висловлювання й підвищують його інформаційне насичення.

У формуванні вмінь контролювати якість продукованих текстів надійним

орієнтиром слугують *текстотвірні норми*. Поняття “текстотвірні норми” не є новим, проте у вітчизняному мовознавстві лишається недостатньо розробленим. На підставі аналізу наукових робіт (Н. Болотнова, Т. Жеребило, Г. Михайловська, А. Стоянович, О. Хакімова, О. Шпаковська) *текстотвірні норми* розуміємо як об’єктивні, загальноприйняті правила текстотвірної діяльності, що впорядковують використання мовних засобів у висловлюванні й забезпечують виявлення визначальних текстових характеристик. Беручи до уваги текстові ознаки й відповідні їм характеристики, виділяємо текстотвірні норми, що регламентують використання складних речень під час текстотвірної діяльності.

Результативність формування текстотвірних умінь школярів зумовлюють *психологічні й психолінгвістичні чинники*. Психологічні орієнтували враховувати в процесі педагогічного експерименту особливості розвитку мислення, пам’яті, уваги й уяви підлітків (М. Варій, Г. Костюк, С. Максименко, О. Сергєєнкова й ін.). Психолінгвістичні впливали на усвідомлення, що текстотвірних умінь мовці набувають під час текстотвірної діяльності (Н. Болотнова, С. Васильєв, В. Глухов, Т. Дрідзе, Л. Засєкіна, Л. Калмикова, Н. Чепелева). *Текстотвірну діяльність* визначаємо як вид мовленнєвої діяльності, систему цілеспрямованих і вмотивованих дій на основі текстотвірних умінь, що забезпечують сприйняття, розуміння, інтерпретування, відтворення, створення й удосконалення текстів. Сприйняття-розуміння й створення тексту розглядаємо як різноспрямовані, але взаємопов’язані види текстотвірної діяльності – вторинну й первинну. Наголошуємо на доцільності формувати в учнів уміння вторинної й первинної текстотвірної діяльності у взаємозв’язку. Студіювання праць (А. Богуш, Л. Засєкіна, І. Зимня, Л. Кратасюк, Т. Ладиженська, О. Леонтєєв, В. Статівка) дало змогу дійти висновку, що чотири етапи текстотвірної діяльності відповідають трьом фазам мовленнєвої діяльності: дотекстовий етап – фазам орієнтування й планування, текстовий – фазі реалізації, післятекстовий – фазі контролю.

Основним поняттям нашого дослідження є “текстотвірні вміння”, що їх по-різному тлумачать у науковій літературі. Опрацювання розвідок Б. Беляєва, О. Глазової, Л. Кратасюк, Т. Ладиженської, Г. Лещенко, В. Ростовцевої, В. Статівки й ін., по-перше, сприяло визначенню *текстотвірних умінь* як виду вторинних мовленнєвих умінь, що ґрунтуються на засвоєних знаннях і набутих навичках, виробляються в процесі розвитку мовлення й забезпечують усі види текстотвірної діяльності; по-друге, уможливило виділення вмінь вторинної та первинної текстотвірної діяльності й узгодження їх із кожним її етапом.

Формування текстотвірних умінь учнів основної школи в процесі навчання синтаксису складного речення вимагає врахувати *лінгводидактичні засади*. Підґрунтям експериментальної методики стали особистісно орієнтований, компетентнісний, комунікативно-діяльнісний, когнітивний, функційно-стилістичний і текстоцентричний *підходи* (З. Бакум, А. Богуш, Є. Голобородько, Н. Голуб, О. Горошкіна, Т. Донченко, І. Дроздова, О. Заболотська, О. Кулик, О. Кучерук, Л. Мамчур, А. Нікітіна, Т. Окуневич, С. Омельчук, М. Пентиліук, Т. Симоненко, Г. Шелехова й ін.). У межах компетентнісного підходу з’ясовано

поняття “*текстотвірна компетентність*”, якою вважаємо сформовану особистісну якість учня як результат досвіду реалізації набутих теоретичних знань (мовних і текстознавчих), практичних навичок і вмінь сприймати, розуміти, інтерпретувати, відтворювати, створювати й удосконалювати текст, що забезпечують успішність вторинної й первинної текстотвірної діяльності, а також виявлення позитивного, відповідального ставлення до процесу й результату її. Текстотвірні вміння визначено базисним елементом текстотвірної компетентності.

Результативність роботи з формування в учнів текстотвірних умінь значною мірою залежить від вибору *принципів навчання*, основними з яких виділяємо: 1) загальнодидактичні (співпраці й діалогу; креативності); 2) лінгводидактичні: а) власне методичні (комунікативної спрямованості; зв'язку формування мовленнєвої компетентності з формуванням мовної, соціокультурної й діяльнісної; контекстний; взаємозв'язку розвитку усних і писемних видів мовленнєвої діяльності); б) часткові: спрямовані на формування текстотвірної компетентності (комплексності, ситуативності); ті, що забезпечують ефективність формування синтаксичної компетентності (навчання синтаксису складного речення в поєднанні з розвитком мовленнєвих умінь і навичок учнів; у зв'язку з іншими розділами).

У процесі формування в школярів текстотвірних умінь актуальним є використання *методів*, що забезпечують способи взаємодії суб'єктів навчання – учителя й учнів (О. Біляєв, С. Караман, В. Мельничайко, М. Пентилюк, Л. Рожило). З-поміж них провідними вважаємо традиційні методи навчання (спостереження за складним реченням і текстом, лінгвістичний експеримент, аналіз тексту (мовностилістичний, концептуальний, герменевтичний, комунікативний, риторичний) і метод вправ) і сучасні (активний, інтерактивний).

Свідомій роботі учнів із виявлення текстотвірних функцій складного речення, доцільного вживання його в мовленні сприяє методично грамотна реалізація *прийомів* навчання й застосування *засобів* навчання: візуальних (тексти, вправи, таблиці й схеми, інтернет-ресурси); аудіальних (аудіозаписи); аудіовізуальних (мультимедійне обладнання).

Різноаспектний аналіз лінгвістичних, психологічних, психолінгвістичних і лінгводидактичних засад як цілісної системи підтвердив актуальність дослідження, слугував надійним науково-теоретичним підґрунтям для розроблення й упровадження експериментальної методики.

У другому розділі – **“Проблема формування текстотвірних умінь учнів у лінгводидактичній теорії та шкільній практиці”** – проаналізовано наукові праці, навчально-методичне забезпечення, чинні програми й підручники для 5–9-х класів; вивчено стан роботи з формування текстотвірних умінь учнів основної школи; визначено критерії, показники й схарактеризовано рівні сформованості текстотвірних умінь учнів; висвітлено перебіг і результати констатувального етапу експерименту.

Аналіз розвідок і навчально-методичного забезпечення засвідчив, з одного боку, актуальність проблеми формування текстотвірних умінь учнів основної школи в процесі навчання синтаксису складного речення, а з іншого –

недостатнє розроблення її та відсутність системного підходу.

Констатувальний етап експерименту містив дві частини: 1) інформативно-аналітичну (анкетування вчителів та учнів 5 і 9-х класів, бесіди, спостереження за навчальним процесом на уроках української мови); 2) діагностувальну (зрізові роботи в 5 і 9-х класах).

Підсумки *першої (інформативно-аналітичної) частини* засвідчили, що більшість опитаних *учителів* надає перевагу традиційним методам навчання (86 %) і нетекстовим вправам (60 %), лише 20 % респондентів ефективним способом формування текстотвірних умінь учнів вважають взаємопов'язану роботу над вторинною й первинною текстотвірною діяльністю. Анкетування *учнів 5-х класів* виявило, що школярі мають певні опорні знання про текст і складне речення, проте 34 % опитаних не усвідомлюють добре різниці між поняттями “стиль мовлення” й “тип мовлення”, 47 % не засвоїло міцно, що частини складного речення поєднують сполучниковим і безсполучниковим зв'язком, 39 % не розуміють ролі складного речення в мовленні. У результаті оброблення анкет *учнів 9-х класів* отримано інформацію про наявність прогалин у знаннях про складне речення й текст, встановлено труднощі вторинної текстотвірної діяльності (аналізувати текст (63 %) і первинної (дотримуватися мовних (79 %) і текстотвірних (67 %) норм, добирати мовні засоби – лексичні (88 %) і граматичні (24 %), створювати й розташовувати композиційні елементи (17 %)).

Друга (діагностувальна) частина констатувального етапу експерименту дала змогу визначити рівні сформованості текстотвірних умінь учнів 5-х і 9-х класів.

Беручи до уваги структуру текстотвірної компетентності, на підставі програмових вимог до рівнів мовної й мовленнєвої підготовки учнів, визначено *критерії* сформованості текстотвірних умінь, детерміновані певними показниками: *нормативний* (володіння теорією про складне речення й текст, виявлення відповідних умінь і навичок) і *функційно-діяльнісний* (уміння вторинної й первинної текстотвірної діяльності).

На основі критеріїв і показників виділено й схарактеризовано рівні сформованості текстотвірних умінь учнів 5–9-х класів у процесі вивчення синтаксису складного речення: високий, достатній, середній і низький.

Високий рівень характеризується тим, що учні бездоганно аналізують структуру складних речень і смислові зв'язки між частинами їх, граматично правильно будують складні речення, заміняють прості й складні речення синонімічними складними; вільно аналізують ситуацію спілкування й текст, добирають точний заголовок, вичерпно оцінюють текстотвірну роль і виражальні можливості складних речень; з першого сприйняття розуміють фактичний зміст тексту, доцільно використовують усі види аудіювання й читання; створюють оригінальний текст певного типу й стилю мовлення, уживаючи складні речення й дотримуючись мовних і текстотвірних норм.

Достатній рівень виявляють учні, які інколи припускаються помилок, аналізуючи складні речення й встановлюючи смислові зв'язки між частинами їх, будують складні речення, заміняють прості й складні речення синонімічними їм складними з незначними відхиленнями від мовних норм;

аналізують ситуацію спілкування й текст, добирають заголовок із деякими неточностями, інколи відчують труднощі, оцінюючи текстотвірну роль і виражальні можливості складних речень; неповною мірою розуміють фактичний зміст, тему й основну думку тексту, не завжди доцільно використовують різні види аудіювання й читання; відтворюють / створюють текст певного типу й стилю мовлення, у якому наявні незначні відхилення від теми й порушення послідовності викладу її, використовують складні речення, але не завжди дотримуються мовних і текстотвірних норм, допущені помилки здатні виявити й виправити.

Середнього рівня досягають учні, які припускаються численних помилок у визначенні виду складних речень і смислових зв'язків між частинами їх, конструюванні складних речень і заміні ними інших синтаксичних конструкцій, аналізі тексту (роль складного речення як виражального й текстотвірного засобу оцінюють зі значними труднощами); неточно й не з першого сприйняття розуміють тему й основну думку, зміст тексту, різними видами аудіювання й читання володіють посередньо; відтворюють / створюють текст меншого від норми обсягу, не завжди дотримуючись теми, типу й стилю мовлення, в обмеженій кількості використовують складні речення, порушуючи мовні й текстотвірні норми, виявляють не всі допущені помилки.

Низький рівень зафіксовано в учнів, не здатних проаналізувати структуру складного речення й визначити вид його, установити смислові зв'язки між частинами складного речення, сконструювати складні речення й замінити ними інші речення, проаналізувати текст, визначити текстотвірну роль і виражальні можливості складних речень; не розуміють цілісного змісту, теми й основної думки тексту, не володіють різними видами аудіювання й читання; відтворюють / створюють текст, обсяг якого вдвічі менший від норми, або незавершене висловлювання, не дотримуються теми, типу й стилю мовлення, використовують складні речення, порушуючи мовні й текстотвірні норми.

Аналіз зрізових робіт засвідчив, що високого рівня досягло лише 1,45 % *п'ятикласників*, достатнього – 20,35 %, середнього – 37,25 %, а низького – 40,95 %. *Учні 9-го класу* продемонстрували високий рівень (4,0 %), достатній (17,3 %), середній (39,9 %) і низький (38,8 %).

Переконливі результати констатувального етапу експерименту підтвердили необхідність розробити експериментальну методіку формування текстотвірних умінь учнів у процесі навчання синтаксису складного речення.

У третьому розділі – **“Методика формування текстотвірних умінь: зміст та експериментальна перевірка”** – сформульовано мету й завдання експериментального навчання; визначено педагогічні умови й основні положення текстоцентричного навчання; розроблено програму експериментального навчання, лінгводидактичну модель формування текстотвірних умінь учнів 5–9-х класів у процесі навчання синтаксису складного речення; проаналізовано провідні методи експериментального навчання; створено й упроваджено систему вправ на текстовій основі, спрямовану на подолання в учнів труднощів текстотвірної діяльності; описано перебіг і результати формувального й контрольного етапів експерименту;

доведено ефективність пропонованої методики.

Метою експериментального навчання було розробити й експериментально перевірити методику формування текстотвірних умінь учнів основної школи в процесі навчання синтаксису складного речення. Відповідно до мети сформульовано **завдання**: 1) розробити програму експериментального навчання, лінгводидактичну модель формування текстотвірних умінь учнів 5–9-х класів у процесі навчання синтаксису складного речення й методику роботи з текстом учнів основної школи під час навчання синтаксису складного речення; 2) дібрати методи навчання, що сприятимуть формуванню текстотвірних умінь; 3) створити й упровадити систему вправ на текстовій основі, спрямовану на подолання в учнів труднощів вторинної й первинної текстотвірної діяльності; 4) експериментально перевірити ефективність пропонованої методики.

Для досягнення мети та розв'язання завдань було розроблено: 1) програму експериментального навчання, теми якої узгоджено з чинними програмами з української мови; 2) лінгводидактичну модель формування текстотвірних умінь учнів (ТТУ) 5–9-х класів у процесі навчання синтаксису складного речення (СР) (рис. 1).

Відповідно до експериментальної програми найбільш дієвими методами, що забезпечують способи взаємодії вчителя й учнів, визначено спостереження за мовою й мовленням, лінгвістичний експеримент, аналіз тексту, метод вправ, метод проектів та інтерактивний метод; за характером і рівнем пізнавальної діяльності учнів: інформаційно-рецептивний, проблемного викладу, частково-пошуковий, репродуктивний і дослідницький методи.

На ефективність формування текстотвірних умінь учнів 5–9-х класів у процесі навчання синтаксису складного речення впливала спеціальна **система вправ**, до якої ввійшли аналітично-кваліфікувальні, репродуктивно-конструктивні й творчі вправи. *Аналітично-кваліфікувальні* вправи дали змогу актуалізувати знання про складне речення й текст; активізувати вміння виявляти, аналізувати, кваліфікувати, характеризувати, обґрунтовувати, зіставляти, протиставляти мовні й мовленнєві поняття, явища; були спрямовані на вироблення вмінь вторинної текстотвірної діяльності. *Репродуктивно-конструктивні вправи* мали аналітико-синтетичну природу пізнавальної й текстотвірної діяльності, ґрунтувалися на відтворювальних і несамотійних творчих діях за опорою. Виконання таких вправ передбачало зміну вихідного мовного й текстового матеріалу (поєднання, доповнення, поширення, згортання, відновлення, заміна, редагування), унаочнення механізмів текстотворення, що сприяло формуванню вмінь створювати вторинні тексти. Основою для *творчих* вправ була первинна текстотвірна діяльність зі створення власного висловлювання. За їх допомогою учні набували вмінь самотійно продукувати текст, ураховуючи ситуацію спілкування, стиль, тип і жанр мовлення, доцільно використовуючи різні види складних речень.

Експериментальне навчання відбувалося поетапно. **Мотиваційно-опорний етап (5-й клас)** мав на меті забезпечити психологічну готовність учнів до

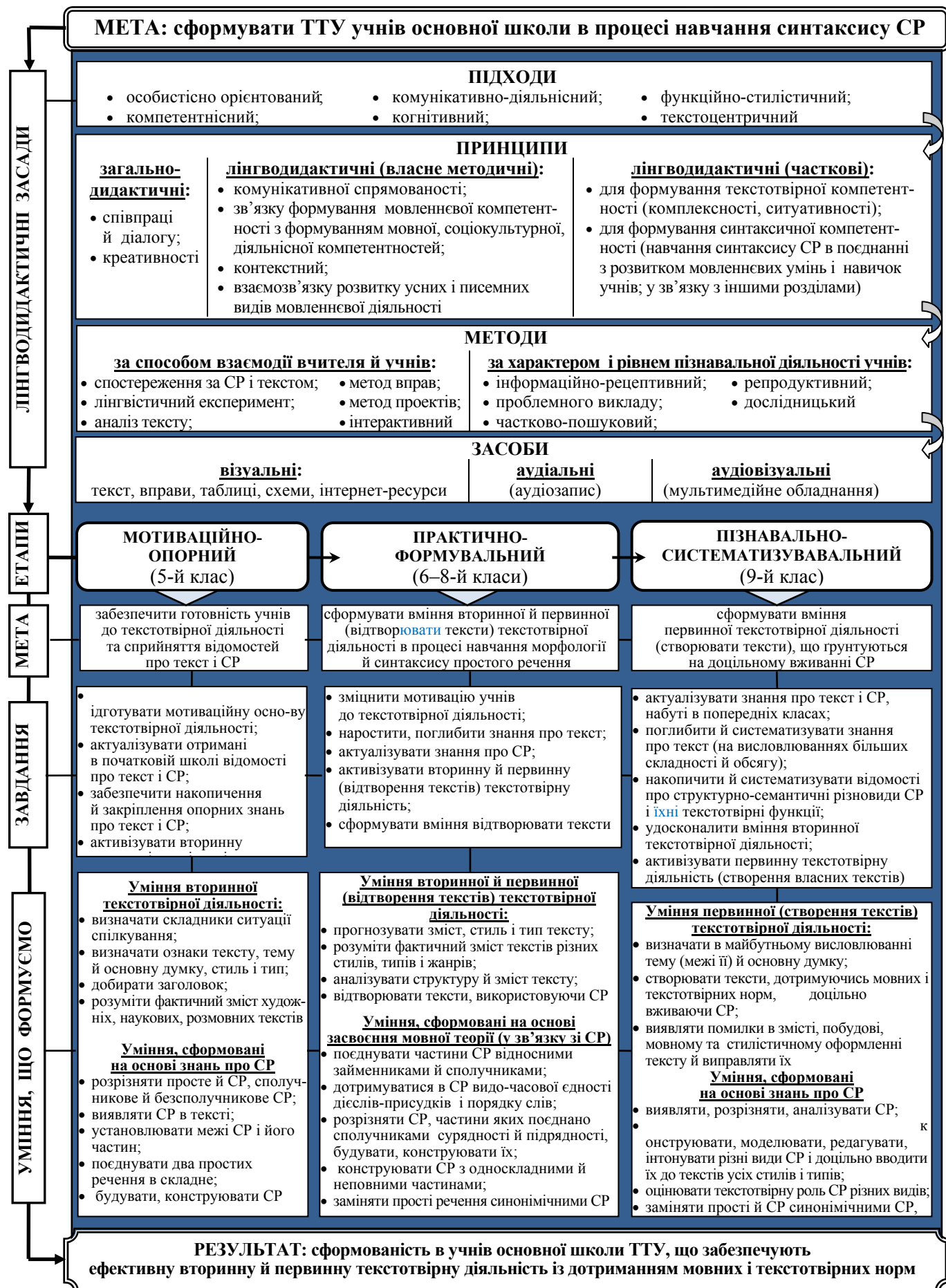

Рис. 1. Лінгводидактична модель формування текстотвірних умінь учнів 5–9-х класів у процесі навчання синтаксису складного речення

вторинної текстотвірної діяльності та сприйняття відомостей про текст і складне речення. Учні накопичували й закріплювали опорні знання про текст і складне речення, формували *вміння* визначати складники ситуації спілкування, тему й основну думку, тип і стиль, добирати заголовок, розуміти фактичний зміст текстів; розрізняти просте й складне речення, виявляти складні речення в тексті, установлювати їхні межі, поєднувати два простих речення в одне складне.

Досягненню мети сприяло використання таких *методів навчання*: часткового мовностилістичного, комунікативного, риторичного аналізу тексту (за планом, схемою, запитаннями), спостереження за складним реченням і текстом, евристичної бесіди, системи вправ на текстовій основі, інформаційно-рецептивного, репродуктивного й інтерактивного методів.

На **практично-формульовальному етапі (6–8-й класи)** актуальним було формувати вміння вторинної й первинної (відтворення тексту) текстотвірної діяльності у зв'язку з ґрунтовним вивченням морфології й синтаксису простого речення. Фокус уваги було спрямовано на вироблення таких *умінь*: розуміти фактичний зміст текстів різних стилів, типів і жанрів; аналізувати текст в єдності структури й змісту; відтворювати тексти, доцільно використовуючи складні речення; поєднувати частини складних речень відносними займенниками та сполучниками; дотримуватися в складному реченні видо-часової єдності дієслів-присудків і порядку слів; розрізняти складні речення, частини яких поєднано сполучниками сурядності й підрядності, будувати й конструювати їх; конструювати складні речення з односкладними й неповними частинами; замінити прості речення синонімічними складними.

Ефективними *методами навчання* стали спостереження за складним реченням і текстом; мовностилістичний і комунікативний експеримент; пунктуаційно-інтонаційний, комунікативний і мовностилістичний аналіз; текстові вправи на конструювання й стилістичне, граматичне, комунікативне редагування складних речень із виучуваними мовними одиницями; евристична бесіда, робота з підручником, частково-пошуковий, дослідницький та інтерактивний методи, а також прийоми розвитку критичного мислення.

Мета пізнавально-систематизувального етапу (9-й клас) – сформувати стійкі текстотвірні вміння створювати текст, що ґрунтуються на доцільному вживанні складних речень різних видів. Опановуючи відомості про структурно-семантичні види складних речень, учні формували *вміння* оцінювати текстотвірну роль їх; визначати в майбутньому висловлюванні тему й основну думку; створювати текст, комунікативно виправдано вживаючи складні речення, дотримуючись мовних і текстотвірних норм; знаходити помилки в змісті, побудові, мовному й стилістичному оформленні тексту й виправляти їх; виявляти, розрізняти, аналізувати, конструювати, моделювати, редагувати, інтонувати складні речення; замінити прості й складні речення синонімічними їм складними та зіставляти виражальні можливості їх.

Найбільш дієвими *методами навчання* відзначаємо такі: блочний метод; мовностилістичний, герменевтичний, концептуальний, риторичний, пунктуаційно-інтонаційний аналіз більшої складності й повноти;

спостереження за складними реченнями всіх видів і текстом; стилістичний експеримент; метод проектів; інтерактивний метод; метод проблемного викладу навчального матеріалу, евристична бесіда; робота з підручником; система аналітично-кваліфікувальних, репродуктивно-конструктивних і творчих вправ.

Ефективність експериментального навчання на всіх етапах значною мірою залежала від доцільного використання *засобів навчання*: а) тексту, формами подання якого стали текст-взірець, деформований, базовий (потребував змістового наповнення, деяких змістових / композиційних змін) і незавершений текст; б) таблиць, схем, пам'яток, алгоритмів, ілюстрацій; в) інтернет-ресурсів (відео-, аудіозаписів); г) мультимедійного обладнання.

Контрольний етап педагогічного експерименту передбачав проведення зрізів в 5, 8 і 9-х класах (ЕГ і КГ), що дало змогу перевірити результативність упровадженої методики.

Після експериментального навчання отримано й узагальнено показники рівнів сформованості текстотвірних умінь дев'ятикласників ЕГ і КГ (табл. 1).

Таблиця 1

Показники рівнів сформованості текстотвірних умінь дев'ятикласників ЕГ і КГ після експериментального навчання (%)

ЗАВДАННЯ \ РІВНІ	ВИСОКИЙ		ДОСТАТНІЙ		СЕРЕДНІЙ		НИЗЬКИЙ		Загальний показник
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	
1. Тести	25,85	17,25	29,4	22,8	35,75	44,65	9,0	15,3	
2.1. Аналітично-конструктивні	14,7	8,0	30,6	21,6	44,7	45,4	10,0	25,0	
2.2. Переказ (стилий)	20,6	13,5	35,1	23,5	34,3	46,5	10,0	16,5	
2.3. Твір-роздум	20,1	14,2	27,7	21,6	42,1	44,3	10,1	19,9	
Середній показник	20,31	13,24	30,7	22,38	39,21	45,21	9,78	19,18	
Різниця (ЕГ – КГ)	+7,07		+8,32		-6,00		-9,40		7,70

На підставі даних табл.1 робимо висновок, що показники рівнів сформованості текстотвірних умінь дев'ятикласників ЕГ порівняно з КГ є вищими в середньому на 7,7 %.

Для з'ясування динаміки рівнів сформованості текстотвірних умінь дев'ятикласників ЕГ і КГ використано метод порівняльного аналізу: кількісні дані результатів зрізів на констатувальному й контрольному етапах педагогічного експерименту представлено в табл. 2.

Таблиця 2

Показники рівнів сформованості текстотвірних умінь учнів 9-х класів до і після експериментального навчання (%)

Етапи експерименту \ Рівні	Високий		Достатній		Середній		Низький	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Констатувальний	4,0		17,3		39,9		38,8	
Контрольний	20,31	13,24	30,70	22,38	39,21	45,21	9,78	19,18
Різниця	+16,31	+9,24	+13,40	+5,08	+0,69	+5,31	-29,02	-19,62

Дані табл. 2 засвідчують більш значну динаміку рівнів сформованості текстотвірних умінь у дев'ятикласників ЕГ. Зазначене унаочнено гістограмою (рис. 2).

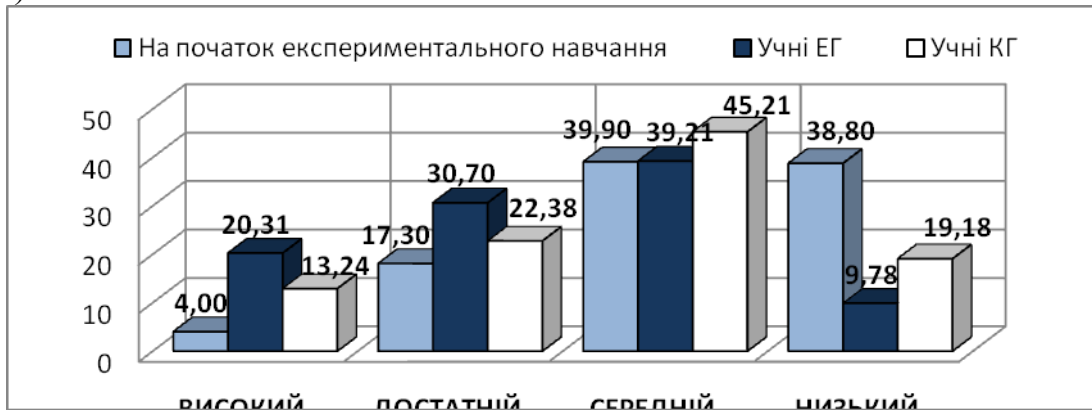

Рис. 2. Рівні сформованості текстотвірних умінь дев'ятикласників ЕГ і КГ після завершення експериментального навчання порівняно з результатами зрізів на констатувальному етапі експерименту (%)

Оскільки після завершення експериментального навчання позитивну динаміку рівнів сформованості текстотвірних умінь зафіксовано в дев'ятикласників обох груп (ЕГ і КГ), статистично достовірні відмінності визначено саме між цими показниками за допомогою критерію Пірсона χ^2 (хі-квадрат).

Результати розрахунків дали змогу встановити, що за кількості ступенів вільностей $\nu = 3$ і за рівня ймовірності $P = 0,95\%$ отримане значення критерію $\chi^2_{\text{емп.}} = 11,912$ є вищим за $\chi^2_{0,05} = 7,815$ ($11,912 > 7,815$). Отже, $\chi^2_{\text{емп.}} > \chi^2_{0,05}$. Такі математичні дані інтерпретуємо як наявність статистично достовірних відмінностей між рівнями навчальних досягнень учнів ЕГ і КГ. Це дає підстави відхилити гіпотезу H_0 і прийняти гіпотезу H_1 : на позитивну динаміку рівня сформованості текстотвірних умінь учнів 9-х класів (ЕГ) у процесі навчання синтаксису складного речення вплинуло впровадження експериментальної методики.

ВИСНОВКИ

За результатами дослідження зроблено такі загальні висновки:

1. Критичний аналіз лінгвістичної літератури сприяв обґрунтуванню теоретичних засад дослідження й уточненню понять “текст”, “текстотворення”, “складне речення”, “текстотвірна функція складного речення”, “текстотвірні норми”. Текстотвірну функцію складного речення тлумачимо як головну синтаксичну функцію його – роль у реалізуванні основних текстових ознак (членованості, цілісності, зв'язності й інформативності), створенні цілісного висловлювання за допомогою такої структурної, змістової й комунікативної організації, що забезпечує органічне поєднання текстових складників семантико-структурного (речень, висловлень, складних синтаксичних цілих) і структурно-композиційного (абзаців) рівнів відповідно до комунікативного

наміру. Установлений обсяг текстотвірних функцій складного речення значною мірою зумовив зміст спеціальної системи вправ.

2. Студіювання психологічних і психолінгвістичних джерел підтвердило, що вікові характеристики учнів 5–9-х класів та особливості розвитку в них абстрактного мислення, словесно-логічної пам'яті, уваги й уяви є сприятливими чинниками формування текстотвірних умінь у процесі навчання синтаксису складного речення. Текстотвірні вміння визначаємо як вид вторинних мовленнєвих умінь, що ґрунтуються на засвоєних знаннях, набутих навичках, виробляються в процесі розвитку мовлення й забезпечують усі види текстотвірної діяльності. Концептуальними положеннями для розроблення експериментальної методики стали висновки про співвіднесення етапів текстотвірної діяльності з фазами мовленнєвої діяльності (дотекстового етапу – з фазами орієнтування й планування, текстового етапу – з фазою реалізації, післятекстового – з фазою контролю), що вплинуло на визначення обсягу спеціальних текстотвірних умінь на кожному етапі вторинної й первинної текстотвірної діяльності.

3. Вивчення лінгводидактичних засад як цілісної системи надало процесові формування текстотвірних умінь стратегічного й тактичного спрямування, оскільки забезпечило визначення найбільш дієвих підходів, принципів, методів, прийомів і засобів навчання, а також місця текстотвірних умінь у структурі текстотвірної компетентності.

4. Аналіз науково-методичного забезпечення, результати констатувального етапу експерименту сприяли визначенню критеріїв (нормативного, функційно-діяльнісного) і показників рівнів сформованості текстотвірних умінь, за якими встановлено рівні володіння текстотвірними вміннями: 1) в учнів 5-х класів (високого рівня досягли 1,45 %, достатнього – 20,35 %, середнього – 37,25 %, низького – 40,95 %); 2) в учнів 9-х класів (високий рівень виявило 4,0 %, достатній – 17,3 %, середній – 39,9 %, низький – 38,8 %). Такі результати підтвердили актуальність досліджуваної теми й необхідність розробити спеціальну експериментальну методику.

5. Експериментальне навчання, що відбувалося за розробленими програмою, лінгводидактичною моделлю й спеціальною методикою, засвідчило доцільність поетапного формування текстотвірних умінь учнів: I етап – мотиваційно-опорний (5-й клас), II етап – практично-формувальний (6–8-й класи), III етап – пізнавально-систематизувальний (9-й клас).

6. Розроблена методика, що сприяла зміцненню внутрішньої мотивації школярів до навчальної й текстотвірної діяльності; ґрунтувалася на особистісно орієнтованому, компетентнісному, комунікативно-діяльнісному, когнітивному, функційно-стилістичному й текстоцентричному підходах; передбачала оптимальне поєднання традиційних і сучасних методів, прийомів і засобів навчання, – довела ефективність текстоцентричного навчання синтаксису складного речення учнів 5–9-х класів. Експериментальна перевірка основних дисертаційних положень дала підстави встановити, що створена й упроваджена на формувальному етапі експерименту система вправ на текстовій основі (аналітично-кваліфікувальні, репродуктивно-конструктивні, творчі) позитивно

впливала на формування текстотвірних умінь учнів 5–9-х класів у процесі навчання синтаксису складного речення.

7. Результати зрізу на контрольному етапі експерименту підтвердили позитивну динаміку: показники рівнів сформованості текстотвірних умінь дев'ятикласників ЕГ порівняно з КГ зросли на 7,7 %.

8. Методом математичної статистики за допомогою критерію Пірсона χ^2 (хі-квадрат) визначено статистично достовірні відмінності між рівнями навчальних досягнень дев'ятикласників ЕГ і КГ після завершення експериментального навчання. За отриманими даними встановлено, що значення критерію $\chi^2_{\text{емп.}} > \chi^2_{0,05}$ ($11,912 > 7,815$). Виходячи з цього, зроблено висновок, що позитивній динаміці рівнів сформованості текстотвірних умінь учнів 9-х класів (ЕГ) у процесі навчання синтаксису складного речення сприяло впровадження експериментальної методики.

9. Результати контрольного етапу експерименту дали змогу констатувати, що висунуту гіпотезу підтверджено, поставлені завдання розв'язано.

10. Дисертаційна робота не претендує на остаточне розв'язання проблеми формування текстотвірної компетентності учнів, а відбиває лише основні аспекти цієї роботи, що дає підстави визначити перспективні напрями подальших розвідок: формування текстотвірної компетентності у зв'язку з вивченням інших розділів шкільного курсу української мови, у старших класах з урахуванням наступності й перспективності, в умовах профільного навчання за оновленими програмами.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ АВТОРА:

Праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Божко О. П. Текст та його роль у формуванні вмінь говоріння на уроках української мови. *Педагогічні науки*: зб. наук. праць/Херсонський держ. ун-т; відп. ред. проф. Є. С. Барбіна. Херсон: ХДУ, 2011. Вип. 60. С. 72–77.
2. Божко О. П. Реалізація принципу перспективності й наступності у виробленні текстотвірних умінь (говоріння) учнів 5–9 класів на уроках української мови. *Наукові записки*: зб. наук. праць/Ніжинський держ. ун-т імені Миколи Гоголя; за заг. ред. проф. Є. І. Коваленко. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2012. № 7. С. 95–102. (Серія “Психолого-педагогічні науки”).
3. Божко О. П. Компетентнісний підхід до формування навичок роботи з текстом у школярів на уроках української мови. *Вісник Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника*: зб. наук. праць/гол. ред. ради проф. В. В. Грещук; гол. редкол. проф. Н. В. Лисенко. Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпатського нац. ун-ту імені Василя Стефаника. 2013. Вип. 48. С. 96–102. (Серія “Педагогіка”).
4. Божко О. П. Особливості використання мовних засобів у текстах різних типів. *Педагогічні науки*: зб. наук. праць/Херсонський держ. ун-т; відп. ред. проф. Є. С. Барбіна. Херсон: ХДУ, 2013. Вип. 63. С. 113–118.

5. Божко О. П. Сучасні підходи до формування текстотвірних умінь учнів під час вивчення синтаксису складного речення. *Педагогічні науки: зб. наук. праць/Херсонський держ. ун-т; відп. ред. проф. Є. С. Барбіна*. Херсон: ХДУ, 2013. Вип. 64. С. 94–100.
6. Божко О. П. Формування мовної особистості учнів 5–9 класів: психолінгвістичні засади оволодіння вторинною текстотвірною діяльністю на уроках української мови. *Педагогічні науки: зб. наук. праць/Бердянський держ. пед. ун-т; гол. ред. проф. І. Т. Богданов*. Бердянськ: БДПУ, 2013. № 1. С. 37–42.
7. Божко О. П. Формування в учнів аудіативних умінь як складової текстотвірної компетентності. *Науковий вісник Донбасу: електрон. наук. фахове вид./Луганський нац. ун-т імені Тараса Шевченка*. Луганськ. 2013. № 2 (22). (Серія “Педагогічні науки”). URL: <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN22/13bopstk.pdf>. (дата звернення: 20.05.2017).
8. Божко О. П. Аналіз тексту на уроках вивчення синтаксису складного речення. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини/гол. ред.: М. Т. Мартинюк*. Умань: ФОП Жовтий О. О., 2014. Ч. 2. С. 36–42.
9. Божко О. П. Засвоєння учнями особливостей функціонування складних речень у текстах різних стилів мовлення. *Науковий вісник Донбасу: електрон. наук. фахове вид./Луганський нац. ун-т імені Тараса Шевченка*. Луганськ. 2015. № 3 (31). (Серія “Педагогічні науки”). URL: **Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.**
10. Божко Е. П. Усвоение учащимися текстообразующих возможностей сложных предложений на уроках украинского языка. *Веснік Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. А. Куляшова: навук.-метад. часопіс*. 2015. № 2 (46). С. 95–101. (Серія А. “Гуманітарныя навукі”). URL: http://msu.by/info/ric/vesnik_mdu/pdf/2015/2_46_sery_a.pdf. (дата обращения: 12.03.2017).
11. Божко Е. П. Формирование умений воспринимать и создавать текст у учащихся 9 класса на уроках украинского языка методом наблюдения. *Modern Science – Moderní věda: scientific journal (vědecký časopis); Chief-editor/Vedoucí redaktor Dr. Iryna Ignatieva*. Praha. Česká republika, Nemoros, 2016. № 6. С. 59–71.
12. Божко О. П. Визначення рівнів сформованості текстотвірних умінь учнів 5–9 класів (у зв’язку з вивченням синтаксису складного речення). *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського: зб. наук. праць/за ред. проф. Тетяни Степанової*. Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2017. № 2 (57), травень. С. 67–71. (Серія “Педагогічні науки”).
13. Божко О. П. Метод вправ у формуванні текстотвірних умінь учнів 9 класу (на матеріалі складносурядних речень). *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського: зб. наук. праць/за ред. проф. Тетяни Степанової*. Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2017. № 1 (56), лютий. С. 198–202. (Серія “Педагогічні науки”).

14. Божко О. П. Робота з текстом на уроках вивчення синтаксису складного речення. Система вправ і завдань: навч. посіб. Миколаїв: МОППО, 2017. 200 с.

Праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації

1. Божко О. П. Текстова основа навчання української мови в школі як умова реалізації когнітивно-комунікативної методики. *Сучасні проблеми гуманітарної освіти*: зб. доп. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Вінниця, червень 2012 року)/кол. авт.; М-во освіти і науки, молоді та спорту України. Вінниця: Вінницький обл. ін-т післядипломн. освіти пед. працівників, 2012. С. 10–14.
2. Божко О. П. Психолінгвістичні засади оволодіння вторинною текстотвірною діяльністю в процесі вивчення української мови учнями 5–9 класів. *Особистість в єдиному освітньому просторі*: електрон. зб. наук. праць Запорізької обл. акад. післядипломн. пед. освіти; зб. наук. тез IV Міжнар. освітнього форуму (м. Запоріжжя, 11–26 квітня 2013 року); відп. ред. Т. Є. Гура. 2013. Вип. 2 (12), травень. (Серія “Педагогічні науки”). URL: http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp12/bogko.pdf. (дата звернення: 20.05.2017).
3. Божко О. П. Роль текстоцентричного підходу у формуванні вміння учнів створювати усне висловлювання. *Особистість в єдиному освітньому просторі*: електрон. зб. наук. праць Запорізької обл. акад. післядипломн. пед. освіти; зб. наук. тез V Міжнар. освітнього форуму (м. Запоріжжя, 07–18 квітня 2014 року); відп. ред. Т. Є. Гура. 2014. Вип. 2 (16), травень. (Серія “Педагогічні науки”). URL: http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp161/bozhko_o.p-stattja_zm-nazvi.pdf. (дата звернення: 20.05.2017).
4. Божко О. П. Текстотвірні вміння й навички як основа формування текстотвірної компетентності учнів. *Неперервна освіта нового сторіччя: досягнення та перспективи*: електрон. зб. наук. праць Запорізького обл. ін-ту післядипломн. пед. освіти (Серія “Педагогічні науки”): мат-ли Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 20–27 квітня 2015 року); відп. ред. Т. Є. Гура. 2015. Вип. 3 (21), травень. URL: http://imidg.ucoz.ua/elgurnal/vyp21/4/bozhko_tezi-zaporizhzhja.pdf. (дата звернення: 20.05.2017).
5. Божко О. П. Формування текстотвірної компетентності учнів на уроках української мови на засадах функційно-стилістичного підходу. *Формування мовної особистості в контексті багатоступеневої національної освіти*: мат-ли Всеукр. наук.-метод. семінару з міжнар. участю (м. Умань, 26 березня 2015 року)/гол. ред. Мамчур Л. І. Умань: ФОП Жовтий О. О., 2015. С. 57–60.
6. Божко О. П. Лінгвістичний і концептуальний аналіз тексту на уроках вивчення синтаксису складного речення. *Наука. Студентство. Сучасність: Формування професійної успішності та особистісного розвитку*: зб. тез і статей VI Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених (м. Миколаїв, 21–22 травня 2015 року). Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2015. С. 104–106.

Праці, що додатково відбивають наукові результати дисертації

1. Божко О. П. Культура мовлення учнів: оволодіння синтаксичною синонімією. *Наукові записки*: зб. наук. праць/Нац. ун-т “Острозька академія”; укл.: В. В. Максимчук, З. В. Столяр. Острог: Вид-во Нац. ун-ту “Острозька академія”, 2012. Вип. 31. С. 154–158. (Серія “Філологічна”).
2. Божко О. П. Формування текстотвірних умінь учнів 5 класу на уроках української мови методом спостереження. *Лінгводидактичні студії*: зб. наук. праць/гол. ред. І. А. Кучеренко. Умань: ФОП Жовтий, 2017. С. 15–19.

АНОТАЦІЯ

Божко О. П. Формування текстотвірних умінь учнів основної школи в процесі вивчення синтаксису складного речення. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 13.00.02 “Теорія і методика навчання (українська мова)” (014 – Середня освіта). – Херсонський державний університет, Херсон, 2017.

У дисертації розроблено, теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено методику формування текстотвірних умінь учнів основної школи в процесі навчання синтаксису складного речення.

На основі аналізу лінгвістичної, психологічної, психолінгвістичної й лінгводидактичної літератури обґрунтовано теоретичні засади дослідження; виділено текстотвірні вміння учнів, що забезпечують перебіг текстотвірної діяльності; визначено критерії, показники й схарактеризовано рівні сформованості текстотвірних умінь учнів.

Розроблено лінгводидактичну модель формування текстотвірних умінь учнів 5–9-х класів у процесі навчання синтаксису складного речення й експериментальну методику роботи з текстом, що ґрунтувалася на особистісно орієнтованому, компетентнісному, комунікативно-діяльнісному, когнітивному, функційно-стилістичному й текстоцентричному підходах, передбачала поєднання традиційних і сучасних принципів, методів, прийомів, засобів навчання й застосування спеціальної системи вправ. Формування текстотвірних умінь учнів основної школи відбувалося поетапно: на мотиваційно-опорному етапі в 5-му класі, практично-формувавальному етапі в 6–8-му класах і пізнавально-систематизувальному – у 9-му класі.

Результати формувального етапу експерименту підтвердили достовірність висунутої гіпотези й довели ефективність запропонованої методики.

Ключові слова: текст, текстотворення, складне речення, вторинна й первинна текстотвірна діяльність, текстотвірні вміння, текстотвірна компетентність, текстоцентричний підхід.

АННОТАЦИЯ

Божко Е. П. Формирование текстообразовательных умений учащихся основной школы при изучении синтаксиса сложного предложения. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени кандидата педагогических наук (доктора философии) по специальности 13.00.02 “Теория и методика обучения (украинский язык)” (014 – Среднее образование). – Херсонский государственный университет, Херсон, 2017.

В диссертации разработана, теоретически обоснована, экспериментально проверена методика формирования текстообразовательных умений учащихся основной школы при обучении синтаксису сложного предложения.

Во введении обоснован выбор темы исследования, указана связь работы с научными темами; определены объект, предмет, цель и задачи исследования; сформулирована гипотеза; выяснены методы, научная новизна, практическое значение и достоверность результатов; поданы сведения об экспериментальной базе и этапах исследования, структуре и объеме диссертации.

В диссертации раскрыта сущность понятий “текст”, “тектообразование”, “текстообразовательная функция сложного предложения”, “текстообразовательные нормы”; исследованы психологические и психолингвистические аспекты, влияющие на эффективность текстообразовательной деятельности; проанализированы лингводидактические факторы формирования текстообразовательных умений учащихся при обучении синтаксису сложного предложения.

Результаты констатирующего этапа эксперимента засвидетельствовали недостаточный уровень текстообразовательных умений учащихся 5 и 9-х классов.

На формирующем этапе эксперимента обоснована и внедрена специальная методика формирования текстообразовательных умений учащихся основной школы в процессе изучения синтаксиса сложного предложения, которая включала три этапа: I этап – мотивационно-опорный (5-й класс), II этап – практично-формирующий (6–8-й классы), III этап – познавательно-систематизирующий (9-й класс). Ее реализацию обеспечивали личностно ориентированный, компетентностный, коммуникативно-деятельностный, когнитивный, функционально-стилистический и текстоцентричный подход; сочетание традиционных и современных принципов, методов, приемов, средств обучения и использование специальной системы упражнений.

На контрольном этапе эксперимента для проверки эффективности разработанной методики проведены контрольные срезы. Методами математической статистики установлено, что на положительную динамику уровня сформированности текстообразовательных умений девятиклассников экспериментальных групп повлияло внедрение специальной методики.

Цель диссертации была достигнута, а выдвинутая гипотеза подтверждена.

Ключевые слова: текст, тектообразование, сложное предложение, вторичная и первичная текстообразовательная деятельность, текстообразовательные умения, текстообразовательная компетентность, текстоцентричный подход.

ANNOTATION

Bozhko O. P. Forming of text-creative skills of secondary school students' in the process of learning syntax of a compound sentence. – Qualification scientific work represented by a manuscript.

Dissertation for gaining a PhD scientific degree (Pedagogy) in specialty 13.00.02 “Theory and Methods of Teaching (the Ukrainian Language)” (014 – Secondary education). – Kherson State University, Kherson, 2017.

In the dissertation method of forming text-creative skills of secondary school students' in the process of learning syntax of a compound sentence is worked out, theoretically grounded and experimentally tested.

Based on the analysis of linguistic, psychological, psycholinguistic and lingua-didactic literature theoretical grounds of the research are defined; students' text-creative skills which provide the process of text-creative activity are clarified. Criteria, indexes of forming students' text-creative skills are specified and their levels are characterized.

Lingua-didactic model of forming text-creative skills of 5–9 forms school students' in the process of learning syntax of a compound sentence is worked out. Experimental method of work with the text grounded on personally-oriented, competence, communicatively active, cognitive, functionally-stylistic and text-centered approaches is also elaborated. It supposes connection of traditional and modern principles, methods, means of teaching and usage of a special system of exercises. Forming of secondary school students' text-creative skills was performed step by step: during the motive-based stage in the 5 form, practically forming stage in the 6–8 forms and cognitively systemic stage in the 9 form.

The results of the forming stage of the experiment confirmed the trustworthiness of the proposed hypothesis and proved the effectiveness of the worked method of teaching.

Key words: text, text-creation, compound sentence, second-range and first-range text-creative activity, text-creative skills, text-creative competence, text-centered approach.